

RAISA KOPSOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

KOPSOVÁ, R.: Time Determination of the Consciousness of Personality.

Filozofia 41, 1986, No. 4, p. 443.

In the contribution some aspects of the time determination of consciousness and activities of individuals from the point of view of dialectics of the past, present and future are elucidated. The indispensable role of the future as an open time dimension, understood in unity with the present and the past in the process of forming of socialist personality, its selfassertion, humanistic ideal and life activity, are shown.

Riadenie procesov formovania harmonicky rozvinutej osobnosti, jej vedomia a správania, životných postojov a hodnotových orientácií musí nevyhnutne vychádzať z rešpektovania dialektiky biologického (vrodené, genetické predpoklady a dispozície) a sociálneho (makro- i mikroprostredie, výchova) určenia človeka a jeho činnorodej aktivity (psychická regulácia, sebautváranie, činnosť), uplatňovania slobodného vedomého rozhodovania a konania. Ak marxizmus zdôrazňuje určujúcu úlohu spoločenského bytia, materiálnej produkcie vo vzťahu k spoločenskému — aj individuálnemu — vedomiu, vonkoncom neabsolutizuje ani túto úlohu, ani časovú prioritu spoločenského bytia pred spoločenským vedomím, ale akceptuje mnohodimenzionálny, zložitý a vnútorne protirečivý charakter determinujúcich súvislostí a vzťahov. Poukazuje na sprostredkujúci mechanizmus determinácie vedomia, vyzdvihuje psychickú a spoločenskú aktivitu mysliacich a konajúcich subjektov, ktoré si nielen osvojujú dejinné vedomie a vedomie svojej doby, ale súčasne sú jeho tvorcami. Vedomie tak jednotlivca, ako aj spoločnosti vcelku je teda determinované, ale zároveň — v iných súvislostiach — samo vystupuje ako veľmi účinný determinujúci činiteľ, napr. konania, činnosti, praxe, hodnotení atď., jedine prostredníctvom ktorých a v ktorých sa prejavuje.

Pôsobenie fenoménu spoločenského vedomia na objektívne prebiehajúce sociálne procesy sa implicitne realizuje prostredníctvom záujmov a cieľov, ktorých základ tvoria ľudské potreby. Spoločenské (celospoločenské, triedne, skupinovú) aj osobné záujmy a ciele podmieňujú konkrétne zameranie ľudskej činnosti aj konanie jednotlivcov. Ideálna, cieľová determinácia ľudskej činnosti prostredníctvom anticipácie budúcnosti, vypracovania alternatívnych projektov, prognóz, plánov, programov usmerňuje činnosť sociálnych subjektov na poznanie a praktické využívanie objektívnych prírodných a spoločenských zákonov. Nevyhnutnou podmienkou dosiahnutia vytýčených spoločenských cieľov je však vždy uvedomená a organizovaná praktická činnosť nás, tried, sociálnych skupín, kolektívov, ale v rámci nich, samozrejme, i jednotlivcov. Práve

preto sa v materiáloch XXVII. zjazdu KSSZ a XVII. zjazdu KSČ oprávnené zdôrazňuje naliehavá potreba všestranne aktivizovať a mobilizovať predovšetkým *ľudský činiteľ*, ktorý je rozhodujúcim faktorom všetkých premien a bez ktorého nemôže byť vyriešená ani jedna z úloh vytýčených na zjazdoch. Znamená to, že sústredená pozornosť má byť venovaná aj zefektívneniu procesu utvárania socialistickej kvality vedomia tohto ľudského činiteľa, rozvinutiu a plnšiemu uplatneniu tvorivých potencií každého človeka.

V danom príspevku sa sústredíme predovšetkým na temporálnu podmienenosť socialistického vedomia osobnosti, pretože táto problematika zatiaľ — celkom neoprávnené — ostáva na okraji filozofického záujmu a niektoré jej aspekty vyvolávajú nedôveru alebo sa odmietajú ako pseudoproblémy. Vzhľadom na zložitosť a nerozpracovanosť problematiky temporality v historickom materializme sa obmedzíme na niektoré predbežné poznámky, pričom hlavným uvažovaným percipientom časových určení bude pre nás jednotlivec, jeho vedomie a konanie.

Dnes sa ako celkom samozrejmé prijíma, že „podstata človeka sa utvára dejinami ako celkom, inými slovami, časom minulým, prítomným a budúcim v ich dialektickej vzájomnej súvislosti, v dôsledku čoho je človek bytosťou skutočne historickou, je výsledkom svetových dejín“ (1, s. 43). Ak je jednotlivec nositeľom „ľudskej podstaty“, vzťahuje sa naň aj uvedené dejinné utváranie. Je viac-menej jasné, v akom zmysle sa hovorí o úlohe minulosti a prítomnosti, ale ujasnenie funkcie budúceho času naráža na viaceré prekážky a obavy, spájajúce sa najmä s rutinou tradičného, zaužívaného spôsobu uvažovania, pre ktorý je problémom zvládnutie rizikovosti „neistej tvorivosti“ budúceho času.

Patrí k základným marxistickým poučkám, že ľudia nerobia svoje dejiny ľubovoľne, ale „za okolností bezprostredne existujúcich, daných a zdedených. Tradícia všetkých mŕtvych pokolení zaťažuje mozog živých ako mora“ (2, s. 249). Minulosť človek nachádza zvecnenú, objektivizovanú v prostriedkoch, spôsoboch a výsledkoch ľudskej činnosti, vo výdobytkoch kultúry a civilizácie, v emocionálnej a intelektuálnej „pamäti“ ľudstva, v sociálnej pamäti, ako ju chápe J. K. Rebane (pozri 3). Uznávanie vývinovej kontinuity myslenia a kultúry, stáročné a tisícročné uchovávanie určitých — tak pokrokových, ako aj retardačných — stránok a prvkov dedičstva minulosti a tradícií je zároveň nevyhnutným predpokladom napredovania ľudstva (presadzuje sa tu zákon negácie negácie), objektívnym predpokladom a východiskom novátorstva vo všetkých sférach ľudskej činnosti. Dialektiku minulosti — prítomnosti — budúcnosti a jej význam pre človeka svojho času presne vystihol A. I. Gercen: „Čím plnšie si uvedomujeme minulosť, tým lepšie chápeme prítomnosť. Čím hlbšie postihujeme zmysel toho, čo bolo, tým jasnejšie odhaľujeme zmysel toho, čo bude. Pozerajúc sa dozadu — kráčame vpred.“

Ľudskosť — jednotlivca aj národa — sa vždy spájala a nevyhnutne spája s pamäťou, s uvedomovaním si vývinovej kontinuity a historických

koreňov. Túto pravdu presvedčivým a najsuggestívnejším spôsobom odhalilo umenie, v prvom rade literatúra. Vhodným aktuálnym príkladom je román Čingiza Ajtmatova *Deň dlhší ako ľudský vek*, kde autor s vynikajúcou umeleckou erudíciou a veľkou filozofickou hĺbkou ukázal, že najväčšou tragédiou človeka je premeniť sa na „mankurta“, t. j. na bytosť bez historickej pamäti, úmyselne zbavenú vedomia vlastného ja. Pretože „človek bez pamäti o minulosti, postavený pred nevyhnutnosť nanovo určiť svoje miesto vo svete, človek zbavený dejinnej skúsenosti svojho národa a iných národov sa ocitá mimo historickej perspektívy a je schopný žiť iba dnešným dňom“ (4, s. 2). Taký človek je celkom bezmocným, ideálnym objektom exploatacie a manipulácie v najrozličnejších sférach života.

Prítomnosť, v ktorej človek žije a ktorú celou svojou bytosťou prežíva, precituje, ktorá každodenne podmieňuje, formuje spôsob jeho bytia aj uvažovania, myslenia, ktorá istým spôsobom rámcuje jeho konanie, ho zvyčajne neuspokojuje úplne, po všetkých stránkach. Preto sa usiluje ju zmeniť v mene lepšej a šťastnejšej budúcnosti. Túto budúcnosť však nielen pasívne očakáva, anticipuje ju, nielen sa jej dovoľáva, ale — ak je osobnosťou — ustavične ju aj tvorí v prítomnosti, pretože prítomnosť nie je len „absorbovanou“ minulosťou, ale aj dialektickou jednotou *skutočnosti a možnosti*. Nádeje, očakávania, túžby, ideály, predsavzatia a pod., opierajúce sa práve o interakciu reality a potenciality, vystupujú ako ideálne determinanty aktuálneho bytia jednotlivca, sú súčasťou jeho vedomia a prežívania svojho miesta vo svete. V tomto zmysle orientácie na budúcnosť majú nesporne konštruktívnu úlohu, pretože „skutočným podnetom ľudského života je zajtrajšia radosť... Vychovať človeka znamená vychovať uňho perspektívne cesty“ (5, s. 56). Časové dimenzie ľudskej existencie sú teda veľmi dôležité pre formovanie a plnohodnotnú kultiváciu socialistickej osobnosti, jej postojov k spoločnosti, ľuďom aj k sebe.

V tejto súvislosti vystupuje ako dôležitá a aktuálna úloha filozofie a vied rozpracúvať popri pojme fyzikálneho času aj kategórie biologického, psychologického, perceptuálneho, sociálneho a osobnostného času. Zaujímavé parciálne podnety v tomto smere prináša štúdiá *Mravný zmysel života z aspektu osobnostného času*, ktorej autormi sú T. A. Aleksinová a A. P. Dončenko. Pojmom „osobnostný čas“ autori označujú dynamiku utvárania a rozvoja osobnosti, v ktorej sa realizujú skutočne ľudské ciele a hodnoty. Je to miera zmeny osobnosti v rámci jej sebaidentity. „Osobnostný čas je časom cieľavedomej ľudskej činnosti, mimo cieľavedomej činnosti sa stáva čisto špekulatívnym pojmom. Práve cieľ ako neoddeliteľný komponent praktickej činnosti, v ktorej minulosť, prítomnosť a budúcnosť tvoria jednotný integračný celok, podmieňuje nielen časové parametre života, ale aj hodnotové charakteristiky času, keďže hodnota je určitou konkretizáciou cieľa“ (1, s. 48). Pri podrobnejšej charakteristike rozličných aspektov osobnostného času sa v štúdiu

správne zdôrazňuje, že napr. formovanie potreby mravných hodnôt predpokladá nielen perspektívne, ale aj retrospektívne smerovanie osobnostného času. „Ak človek zabúda na svoju participáciu na minulosti, stráca cit pre participáciu na prítomnosti a taktiež zodpovednosť za budúcnosť, vôbec stráca svoj osobnostný obsah, plnosť a zmysel života. Iba tým, že sa zmocňuje času svojho života, osobnosť chápe aj skutočný zmysel svojho bytia“ (1, s. 52). Slobodná manipulácia s časom je výsadou ľudského vedomia v jednote jeho racionálnej a emocionálnej zložky.

Minulosť, prítomnosť a budúcnosť sa teda podieľajú na formovaní vedomia osobnosti. No zatiaľ čo význam dejinnosti a súčasnosti ako determinantujúcich faktorov sa vo filozofickej literatúre všeobecne uznáva, s budúcnosťou je to oveľa zložitejšie. Niektorí filozofi pokladajú determináciu budúcnosťou za vážny pojem, a preto ani v prácach zaoberajúcich sa marxistickou koncepciou sociálneho determinizmu mu nevenujú nijakú pozornosť. Vyskytuje sa dokonca názor, že „termín »determinácia budúcnosťou« vnáša zbytočný prvok mysticismu do dávno vyriešených filozofických otázok“ (6, s. 173). Vyslovili ho napr. A. S. Kravec a E. S. Serebriaková v recenzii kolektívnej publikácie *Princíp determinizmu* (Saratov 1983), v ktorej niektorí autori (najmä J. F. Askin a T. M. Rumiancevová) pertraktujú problém determinácie budúcnosťou, respektíve determinácie z budúcnosti. Ako je známe, J. F. Askin tento problém nastolil už vo svojej monografii *Filozofický determinizmus a vedecké poznanie* (Moskva 1977). V spomínanej kolektívnej práci znova zdôrazňuje, že „svet i človek nie prosto existujú v troch »dimenziách«, ale sú nimi determinované“ (7, s. 8), vychádza pritom z chápania budúcnosti ako reálnych potencií prítomného bytia. T. M. Rumiancevová konkretizuje zástoľ budúcnosti v procese sociálnej determinácie v tom zmysle, že hovorí o význame rozličných faktorov ideálnej determinácie — projektov, plánov, prognóz, cieľov, ideálov, o hodnotení prítomnosti z hľadiska „záujmov“ budúcnosti. To, samozrejme, nestačí na zdôvodnenie determinujúcej úlohy budúcnosti, čo sme napokon koštovali aj v recenzii tejto práce (Filozofia, 1986, č. 1, s. 98—101). Lenže pokiaľ ide o meritum problému, rozchádzame sa s názorom spomínaných recenzentov, ktorí odmietajú sám termín determinácia budúcnosťou, kladú rétorickú otázku: „Ako, akým spôsobom to, čo ešte neexistuje, môže determinovať niečo reálne jestvujúce?“ Takáto formulácia otázky súvisí podľa nášho názoru zo substančným chápaním budúcnosti, so zjednodušeným ponímaním procesu sociálnej determinácie, miesta a úlohy ideálnych faktorov v tejto determinácii. Podľa recenzentov budúcnosť je „to, čo sa musí v dejinách uskutočniť, čo niekedy vznikne reálne (vo forme budúcich myšlienok alebo materiálnych objektov), ale zatiaľ ešte v realite neexistuje“ (6, s. 172). Vznik (i existenciu) ideálnych faktorov chápu iba ako produkt „odrazu určitých jestvujúcich materiálnych a zároveň aktuálnych podmienok existencie sociálnych systémov (osobnosti, triedy, spoločnosti)“ (6, s. 172). Tým vlastne popierajú význam napr. ľudskej predstavivosti,

obrazotvornosti, *fantázie*, ktoré sú nevyhnutným komponentom tvorivosti vo všetkých sférach ľudskej činnosti, dokonca aj vo vede sú často oveľa dôležitejšie než dosiahnuté znalosti. Niekoľkými citátmi z klasikov marxizmu-leninizmu sa snažia dokázať, že vo vedeckej analýze ide o objektívnu determináciu budúcnosti, nie však o „determináciu budúcnosťou“.

Majú nespornú pravdu v tom, že vedecký socializmus nikdy nevymyslel, ako povedal V. I. Lenin, „vlastné perspektívy budúcnosti“, ale „obmedzil sa len na analýzu súčasného buržoázneho zriadenia, na štúdium vývojových tendencií kapitalistickej organizácie spoločnosti“, že na rozdiel od starších socialistov („ktorí vykresľovali budúcu spoločnosť do všetkých podrobností“) zakladatelia marxizmu dali svetu „to pravé bojové heslo“ (8, s. 232). Platí to v plnej miere aj pre súčasné komunistické hnutie, programovo vytýčujúce reálne ciele spoločenských premien v konkrétno-historických podmienkach. V Politickej správe Ústredného výboru KSSZ XXVII. zjazdu KSSZ sa zdôrazňuje, že podľa leninských zásad „program musí byť prísne vedecký, musí vychádzať z absolútne zistených faktov, musí byť ekonomicky presný a nesmie sľubovať nič navyše“, musí sledovať „maximálnu realističnosť v charakteristike budúcej spoločnosti a vyhlásených úloh“ (9, s. 9).

To však podľa nášho názoru nie je v nijakom rozpore s chápaním budúcnosti ako aktuálnej i perspektívnej možnosti, ako formy „anticipujúcich projektov a alternatívnych projektov“ (J. Zelený), ktoré spoluurčujú prítomné konanie človeka, premietajú sa do jeho aktuálnych plánov a životných programov. Nie je v rozpore ani so stále aktuálnou Černyševského výzvou usilovať sa o budúcnosť, pracovať pre ňu, približovať ju a prenášať z nej podľa možnosti čo najviac do prítomnosti. Pretože budúcnosť „je pre človeka otvorenou časovou rovinou, jej konkrétnu podobu a priebeh sa usiluje ovplyvniť, štruktúrovanie budúcnosti je pre neho jedným zo životných cieľov, a pokrokovosť človeka a spoločenských systémov, do ktorých sa ľudia zoskupujú, sa popri iných dôležitých konštantách dá hodnotiť aj na základe toho, nakoľko sa *objektívne*, reálnymi a koncepcijnými činmi usilujú humanizovať budúcnosť, odstraňovať všetko, čo nezodpovedá súčasným, prítomným spoločenským a medziľudským vzťahom a čo by bolo nadmerným, naozaj »entropickým« anachronizmom najmä v budúcnosti“ (10, s. 176). Dialektický prístup teda žiada rešpektovať nielen minulosť reálne existujúceho, ale aj jeho budúcnosť, riadiť sa „hľadiskom budúcnosti“, ako to opätovne zdôrazňoval Lenin.

Vezmeme si napríklad obsahové zameranie súčasného výchovno-vzdelávacieho komplexu. Retardačne pôsobí nielen predkladanie dnes už zastaraných poznatkov a používanie vývojom prekonaných, neefektívnych metód, ale aj orientácia na dnes aktuálne, súčasné problémy. Evidentne musí vychádzať z *budúcich* potrieb a spoločenských úloh, nie z terajších požiadaviek vedy a výrobnnej technológie, ale z ich predpokladaného a anticipovaného vývoja. Jednoduché výpočty ukazujú, že napr.

naše vysoké školy by mali pripravovať študentov s najmenej dvadsaťročným predstihom, aby ich absolventi boli schopní riešiť nielen terajšie, dnes aktuálne problémy, ale problémy, úlohy, témy, ktoré vyvstanú v budúcnosti, nielen najbližšej, ale aj vzdialenejšej.¹ Do centra pozornosti sa tak dostáva metodológia myslenia, stimulovanie tvorivosti, všestranného rozvíjania osobnosti, podporovania talentovaných žiakov a študentov.

Alebo si zoberme vážny sociálny problém s masovým dosahom, otázku výberu profesie. Sociológovia na základe konkrétnych výskumov apelujú na potrebu raného formovania (usmerňovania) profesionálnych záujmov a orientácií mládeže, aby sa zamedzilo značne rozšírenej praxi (výskumy hovoria o každom treťom respondentovi), že napr. mladí robotníci bezprostredne po vyučení jeden, dva i viackrát menia profesiu, čo znamená nielen pre nich, ale aj pre národné hospodárstvo veľké časové a finančné straty pri osvojovaní si novej profesie. Ako hlavná príčina dnešného stavu sa zväčša uvádza náhodnosť voľby profesie (pozri 12, s. 18—25). Domnievame sa, že táto nákladná náhodnosť vyplýva okrem iného aj z neinformovanosti o perspektívach, o budúcom smerovaní tej-ktorej profesie, o jej osobnostnej i sociálnej významnosti v kontexte napredovania socialistickej spoločnosti vôbec a vedy a techniky zvlášť, o absencii hľadiska budúcnosti.

Orientácia na budúcnosť nemá však len svoje sociálne a filozofické zázemie (opodstatnenie), ale aj psychologické a biologické odôvodnenie. Niektoré marxistické psychologické teórie osobnosti akcentujú primárny význam anticipácie budúceho (riadenia sa budúcnosťou, vytyčovania vzdialených socializačných úloh) v procese utvárania a rozvoja osobnosti. D. Kováč vo svojej najnovšej monografii *Teória všeobecnej psychológie* si podrobnejšie všima napr. koncepciu popredného poľského psychológa K. Obuchowského, ktorý chápe organizáciu osobnosti v nadväznosti na organizáciu mozgu. D. Kováč jeho teóriu osobnosti interpretuje takto: „Za súčasného stavu poznania možno zodpovedne tvrdiť, že mozog nie je aparátom na spracúvanie informácií, na ich uchovávanie, na myslenie atď.; to sú všetko inštrumentálne funkcie. Mozog však predstavuje potenciú cieľových funkcií, ktoré spočívajú v predvídaní budúcich udalostí. A tak organizácia osobnosti, utváraná vo vzájomných vzťahoch medzi mozgom a prostredím, umožňuje existenciu tvorivej činnosti, a tým aj ovládanie budúcnosti. Z toho vyplývajú viaceré konzekvencie. Osobnosť je viac ako čosi dané, viac ako výsledok ontogenézy. Osobnosť sa vytvára viac pod vplyvom očakávaní budúcich udalostí, ako pod vplyvom minulých skúseností. Osobnosť tu funguje dvojakým smerom: buď sa na budúcnosť adaptuje limitovaním svojich potrieb, alebo nájde tvorivé riešenie na jej zmocnenie sa“. (13, s. 22, podč. R. K.).

¹ Pozri napr. 11, s. 7, ako aj ďalšie príspevky uverejňované od začiatku tohto roku v Novom slove v rámci diskusie *Vysokoškolská veda — súčasnosť a perspektívy*.

Obuchowského teória (a jej interpretácia D. Kováčom) by si rozhodne zaslúžila podrobný rozbor v kontexte našej témy. No pre obmedzený rozsah daného článku na ňu aspoň upozorňujeme.

Pre filozofické riešenie otázky úlohy budúcnosti v podmienenosti vedomia a správania sa osobnosti sú významné aj viaceré iné konkrét-novedné koncepcie, napr. teória ekvifinálneho správania organizmu, Anochinova koncepcia „predstihujúceho odrazu,“ Bernštejnova fyziológia aktivity s „modelom potrebnej budúcnosti“ a i., ktoré obsahujú rôzne podnety pre vymedzenie miesta a úlohy tejto časovej dimenzie v štruktúre prognostického vedomia a prognostickej činnosti človeka. No nemôžeme sa vzdávať od nášho pôvodného zámeru stručne poukázať na niektoré aspekty temporálnej podmienenosti aktuálneho vedomia osobnosti v jednote s jej konaním.

Treba znova zdôrazniť, že zameranosť, orientácia na budúcnosť je významným zdrojom sociálnej aktivity osobnosti, jej zaangažovaného postoja k spoločenským záležitostiam, k budúcim osudom nielen vlastnej krajiny, vlastného národa, ale aj celého ľudstva. S budúcnosťou sa vždy spájali určité *nádeje* aj *obavy* jednotlivca i spoločností. Napríklad sociálne nádeje, očakávania vyjadrovali najhlbšie potreby a záujmy rozličných sociálnych skupín, tried, ich túžbu po zmene, po reštrukturalizácii spoločenských pomerov smerom k väčšej dokonalosti a spravodlivosti.

Mimoriadne závažným faktorom, ktorý spoluutvára aktuálny život spoločnosti a jej jednotlivých členov, je to, že budúcnosť, respektíve niektoré možné alternatívy celosvetového vývinu, vystupujú voči dnešnému svetu ako ohrozenie, ako *potenciálne nebezpečenstvo* (teda nielen ako „to, čo sa musí v dejinách uskutočniť“, ako sa rigorózne domnievajú niektorí bádatelia). V súčasnosti najmä narastanie hrozby jadrovej a kozmickej vojny, ale aj nebezpečenstvo ekologickej katastrofy, novej ekologickej skazy, ktoré ohrozujú samotné základy ľudskej existencie, významnou mierou ovplyvňujú nielen celospoločenský (ekonomický, duchovný) vývin tak v kapitalistických, ako aj v socialistických štátoch, ale spoluutvárajú politické postoje jednotlivcov, ich hodnotové orientácie, životné aspirácie, pôsobia na ich politické a mravné rozhodovanie, správanie v každodennom živote, aj napr. na plánovanie rodiny a pod. Naliehavou úlohou dneška je preto anticipovať a vedecky prognózovať nielen najbližšie dôsledky stále rozsiahlejších a intenzívnejších ľudských zásahov do prírodného a životného prostredia vôbec, ale aj dôsledky časovo zatiaľ vzdialené, vidieť nielen priame, ale aj spätné väzby zmien, ktoré v prírode a spoločnosti dnes prebiehajú. Vzhľadom na zásadný ekonomický, politický, ideologický aj filozofický význam globálnych ekologických problémov je potrebná zvýšená aktivita každého jednotlivca. Nie náhodou sa v posledných rokoch apeluje na potrebu špeciálnej ekologickej výchovy a vzdelávania, orientovaných najmä na formovanie žiadúcich sociálno-ekologických postojov ľudí (tak v ideovo-

teoretickej, ako aj v každodennej rovine), na cieľavedomé utváranie ekologického vedomia (ekologickej uvedomelosti) a zodpovedného ekologicky optimálneho správania sa v každodennom živote.

Netreba azda osobitne zdôrazňovať veľký význam premysleného *komplexného* riešenia otázok životného prostredia aj v lokálnych podmienkach, napr. v rámci mestskej aglomerácie, kde pôsobí synchronná determinácia niektorých sociálne významných fenoménov. Obmedzíme sa na jeden príklad. „Sociálne dôsledky vysokej koncentrácie obyvateľstva v Petržalke, kde sa pôvodne plánovaný polyfunkčný gigant realizoval ako monofunkčný s vysokou intenzitou dochádzky za prácou, si vyžaduje zvýšenú sociálnu kontrolu a participáciu obyvateľstva sídliska na jeho spoločenskom živote. Tieto aj iné problémy nás nútia vidieť, že sídelné podmienky významne determinujú spôsob života rodín, ovplyvňujú vzájomné vzťahy manželov, socializáciu detí a mládeže“ (14, s. 466). Dôležité by bolo pozrieť sa na problém vysokej koncentrácie obyvateľstva v sídliskách aj z hľadiska budúcnosti — predvídania vzdialenejších následkov pre fyzický (napr. zdravotný stav, starnutie) a duševný (aj osobnostný) rozvoj súčasnej aj budúcich generácií. Možno, že takáto anticipácia budúcnosti by sa ukázala ako isté *varovanie*, výstraha pre život dnešnej generácie.

Uvedené problémy naznačujú isté vývinové perspektívy nielen pre spoločnosť ako celok, ale v rámci ňou vytváraných možností aj pre každého jednotlivca. Pre individuum vystupuje orientácia na budúcnosť napríklad v celej sústave sociálnych i osobnostných očakávaní sformovaných na základe jeho potrieb, záujmov, ideálov, odhadu vlastných schopností a spoločenských predpokladov. Práve v dôsledku toho, že človek je z hľadiska temporality bytosťou trojdimenzionálnou, vytvára životné plány a programy, v ktorých sa fixujú jeho základné ciele a predstavy o zmysle a hodnote života. Ich konkrétna podoba svedčí o obsahovom bohatstve duchovného sveta osobnosti, o úrovni jej sebarealizácie, o úzkej spätosti osobných aspirácií a motivácie činnosti s možnosťami a potrebami socialistickej spoločnosti.

Život každého jednotlivca sa charakterizuje tzv. osobnostným časom, o ktorom už bola reč na začiatku príspevku. Osobnostný čas zachycuje celú dynamiku aktívneho utvárania a rozvoja osobnosti, procesualnosť jej sebarealizácie, odhaľuje efektívnosť ľudskej činnosti. Nie je to čas, ktorý sa meria prežitými rokmi, ale činmi, pretože iba v činnosti človek pretvára jestvujúce okolnosti a v tomto procese utvára aj vlastnú ľudskú prirodzenosť, svoje ja, iba aktívnym prežívaním *všetkých* časových dimenzií ľudského života naplňa svoje každodenné bytie rýdzimi hodnotami. Absencia jednej z nich je prejavom osobnostnej nezrelosti, nerozvinutosti. V klinickej psychológii sa hodnotí ako istá patológia, „zablokovanie osobnosti“, ak napr. prevláda riadenie sa minulosťou nad riadením sa budúcnosťou (13, s. 23). Neznalosť, neuvedomovanie si minulosti znamená vykorenenosť človeka. Pri neschopnosti orientovať sa na

budúcnosť osobnosť nemôže plnohodnotne prežívať ani prítomnosť, pretože iba beží (alebo sa vlečie) životom, nevidí v ňom nijaké perspektívy, zmysel, nemá prečo a pre koho žiť. Vtedy prítomný čas — hoci aj „zaplnený“ rozličnými pseudoaktivitami — je prázdny časom a prežíva sa ako otupná nuda. Už Seneca postrehol, že najväčšia časť života uniká tým, ktorí robia zle, veľká časť tým, ktorí nerobia nič, a celý život tým, ktorí robia to, čo robiť nemajú.

Osobnostný čas sa charakterizuje aj takou dôležitou kvalitou, ktorú možno obrazne nazvať „byť múdry zavčasu“. V procese objavovania a utvrdzovania svojho ja má totiž nesporný význam aj to, aby sa človek vedel na hlavných životných križovatkách rozhodnúť správne a v pravý čas, aby jeho osobné ciele, túžby, plány a predsavzatia mali reálny priestor pre svoje uskutočnenie, aby boli perspektívne. „Tieto rozmanité »včas« majú zákonitý, a nie voluntaristický charakter. Ich praktické uskutočnenie predpokladá po prvé znalosť a cit pre rytmus súčasného života, po druhé znalosť a cit pre rytmus vlastného života, po tretie schopnosť a želanie spojiť ich vo svojich činoch“ (1, s. 49). Človek teda musí v prvom rade konať a konať v pravý čas.

Keďže budúcnosť je otvorenou časovou dimenziou, je zákonité, že „najodvážnejšie“ sa jej zmocňovalo a zmocňuje umenie svojou jedinečnou schopnosťou dať voľný priechod fantazijnej zložke vedomia, mnohokrát umeleckými prostriedkami stvárniť a tým sprítomniť potenciálne bytie v kozmických i ľudských rozmeroch. Postupné osvojovanie si časových dimenzií je očividným znakom napredovania ľudstva vo svojom dejinnom vývine, je výrazom štrukturovanosti a rozvinutosti duchovnej reflexie, a to ešte vo väčšej miere ako v prípade osvojovania si priestoru. Nemožno preto v kontexte našej témy sa aspoň nezmieniť o tejto podstatnej otázke.

D. Slobodník v monografii *Genéza a poetika science fiction* erudovane a pôsobivo analyzuje podoby literárneho (resp. literárno-filozofického) stvárňovania skutočnosti z hľadiska dialektiky minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Ako základné historicko-logické formy uvádza protoliterárny mýtus, rozprávku, utópiu, fantastickú literatúru a science fiction. Ak mýtus vytváral spojnicu medzi bájnou minulosťou, usiloval sa o určitú interpretáciu minulosti, v rozprávke sa už črtajú *kontúry budúcnosti* (poskytovanie perspektívy, postulovanie ideálu, upriamanie sa na budúcnosť, otvorenosť do budúcnosti), badať v nej fixáciu zložitej oscilácie medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou. Autor správne akcentuje nezastupiteľný význam rozprávky v literárnom vývine ľudstva, jej racionálne sociálne jadro a veľký význam „*pre sebauvedomenie človeka, pre formovanie jeho životných postojov, pre ustabičné, meniace sa, od spoločenských podmienok závislé formovanie ideálu*“ (10, s. 94; podč. R. K.) Platí to aj o rozličných utópiách a fantastickú literatúre ako významných umeleckých výpovediach o človeku a spoločnosti.

Dnes exponuje budúcnosť najmä literárna kategória science fiction,

v ktorej sa konštruuje svet budúcnosti prostredníctvom anticipácie, ideálneho modelovania perspektív sociálneho, ľudského (biologického, psychologického, ekologického), vedeckého a technického rozvoja. No anticipujú sa v nej aj potenciálne nebezpečenstvá možného vývoja s cieľom nielen varovať, ale často aj navrhnúť riešenia odvrátenia či profylaxie potenciálnych nebezpečných situácií. V tomto zmysle pátos vedeckej fantastiky smeruje do súčasnosti a nepochybne inšpirujúco participuje na formovaní vedomia dnešného človeka, najmä mládeže. Science fiction je teda nielen moderným výrazom odvekej túžby ľudstva zachytiť všetky časové súradnice ľudskej existencie, no vo svojich najlepších prejavoch je široko pôsobiacim prostriedkom ako prostredníctvom pomyselnej budúcnosti vypovedať o páľčivých problémoch ľudstva a jednotlivca dnešnej doby, o neodhalených tajomstvách prírody, o záhadách ľudského mozgu a psychiky vôbec atď., atď. Význam fantastiky ako metafory života pre kultiváciu osobnosti vidíme najmä v tom, že „umožňuje vidieť život z nového, neočakávaného zorného uhla“ (4, s. 2). To, samozrejme, kladie vysoké umelecké a ideové nároky na socialistickú vedeckofantastickú literatúru.

Vzhľadom na tieto skutočnosti treba upozorniť na neoprávnenosť podceňovania (najmä v tzv. „solídnych prácach“) takých fenoménov spoločenského vedomia ako utópia, ilúzia a pod., ktoré sa niekedy spomínajú výlučne v pejoratívnom zmysle. Ich skutočné marxistické hodnotenie je vzdialené akémukoľvek nihilizovaniu ich významu v dejinách aj pre súčasnosť. Stačí pripomenúť Engelsovo hodnotenie utopických socialistov, ktorí „pri všetkej fantastickosti a utopizme patria k najvýznamnejším hlavám všetkých dôb a geniálne anticipovali nespočítateľné množstvo vecí, ktorých správnosť dnes dokazujeme vedecky“ (15, s. 535).

Budúcnosť — či už v podobe umeleckých artefaktov alebo vo filozofickej reflexii — chápaná v jednote s prítomnosťou a minulosťou má nezastupiteľné miesto v procese formovania vedomia socialistickej osobnosti, jej humanistických ideálov, mravnej sily a životnej aktivity.

LITERATÚRA

1. ALEKSINA, T. A. — DONČENKO, A. P.: *Nravstvennyj smysl žizni v aspekte ličnostnogo vremeni*. In: *Filosofskie nauki* 1985, č. 3.
2. MARX, K. — ENGELS, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*. Zv. 2. Bratislava 1977.
3. REBANE, J. K.: *Informacija i social'naja pamiat': k probleme social'noj determinacii poznaniia*. In: *Voprosy filosofii* 1982, č. 8.
4. AJTMATOV, Č.: *Burannyj polustanok (I doľše veka dlitsia deň)*. In: *Roman-gazeta*, Moskva 1982, č. 3.
5. MAKARENKO, A. S.: *Spisy*. Sv. 5. Praha 1954.
6. *Filosofskie nauki* 1985, č. 1.
7. *Princip determinizma*. Saratov 1983.
8. LENIN, V. I.: *Zobrané spisy*. Zv. 1. Bratislava 1979.

9. Politická správa ÚV KSSZ XXVII. zjazdu KSSZ. In: Pravda, 26. 2. 1986.
10. SLOBODNÍK, D.: Genéza a poetika science fiction. Bratislava 1980.
11. HALAMA, D.: Vychovávať pre budúcnosť. In: Nové slovo 1986, č. 14.
12. PEŇKOV, J. M. — SEVEROV, J. A.: Sociaľnyje problemy professional'nogo stanovlenija socialističeskoj ličnosti. In: Filosofskie nauki 1986, č. 2.
13. KOVÁČ, D.: Teória všeobecnej psychológie. Bratislava 1985.
14. CHRÁSTKOVÁ, S.: Sociologické sympóziu o vzťahu muža a ženy v našej spoločnosti. In: Sociológia 1985, č. 4.
15. MARX, K. — ENGELS, B.: Spisy. Sv. 18. Praha 1966.

ВРЕМЕННАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ СОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Раиса Копцова

В статье объясняются некоторые аспекты темпоральной обусловленности сознания и деятельности индивидов с точки зрения диалектики прошлого, настоящего и будущего. Особенно подчеркивается незаменимое место будущего как открытого временного измерения понимаемого в единстве с настоящим и прошлым, в процессе формирования социалистической личности, её самоосознания, гуманистических идеалов и жизненной активности.

DIE ZEITBEDINGTHEIT DES PERSÖNLICHKEITSBEWUSSTSEINS

Raisa Kopsová

Im Beitrag werden einige Aspekte der Zeitbedingtheit von Bewusstsein und Handeln der Individuen unter dem Gesichtspunkt der Dialektik der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft erläutert. Ein besonderer Hinweis gilt der unvertretbaren Stellung der Zukunft als offener Zeitdimension, die in Einheit mit der Gegenwart und Vergangenheit, im Prozess der Formung und Selbstbewusstwerdung der sozialistischen Persönlichkeit, der Formung humanistischer Ideale und der Lebensaktivität aufgefasst wird.